

TEKENLESSEN VAN JAN STEEN

Jim van der Meer Mohr

Het thema van de kunstenaar in zijn atelier is door de eeuwen heen veelvuldig afgebeeld. Voorbeelden hiervan kennen wij van onder andere Gerard Dou, Rembrandt en Frans van Mieris. Steen geeft er echter een extra dimensie aan doordat de kunstenaar hier les geeft aan zijn leerling. Wij zien de schilder met het palet in de hand aanwijzingen geven aan de jongen, die bezig is uit een voorbeeldenboek een 'Madonna met Kind' na te tekenen.

JONG GELEERD, OUD GEDAAN

Jan Steen wil ons in dit schilderij meer laten zien dan het schildersatelier alleen. Hij geeft tegelijkertijd een beeld van het kunstonderwijs in die dagen. 'Jong geleerd, oud gedaan' was het adagium; de jongen is niet ouder dan vijftien jaar. Om kunstschilder te kunnen worden, ging men bij een meester in de leer. Daar werd het vak geleerd door in de eerste fase van het 'onderwijs' naar voorbeeldboeken te tekenen. Als je dat enigszins onder de knie had, kon het natekenen naar een beeld beginnen. Op ons schilderij zien wij een beeldje naar een mannelijk naakt van Michelangelo's 'Geketende slaaf' uit het Louvre.

Ook zijn er andere gipsen modellen die als voorbeeld konden dienen, zoals voeten en maskers. Het laatste onderdeel van de opleiding was het tekenen naar model; dat zien wij hier niet afgebeeld. Verder hielden de leerlingen zich in de eerste tijd uitsluitend bezig met het mengen van de verf, zodat de meester deze op zijn palet kon aanbrenge.

Het leren tekenen met houtskool was zeer belangrijk; immers werd de ondertekening in de grondering vaak in krijt opgezet. Ook lijkt de mogelijkheid aanwezig om in sepia- verf te werken, gezien het inktstel op de tafel.

HERKOMST

De huidige eigenaar kocht het stuk van de kunsthandelaar Rob Noortman. De herkomst van het schilderij gaat terug tot de 18de eeuw, toen het verkocht werd op de veiling van Johanna Tyler in Amsterdam op 30 april 1759. Deze eeuw dook het stuk weer op in de collectie van Hans von der Mühl in Basel en kwam het vervolgens terecht bij de kunsthandelaar P. Cassirer te Berlijn. Lange tijd was het vervolgens in handen van de familie

Trots wijst de eigenaar op het affiche van de tentoonstelling 'Uit de Schatkamer van de Verzamelaar, Hollandse Zeventiende-eeuwse Schilderijen uit Nederlands Particulier Bezit' die in 1995 in het Haagse Mauritshuis werd gehouden. Zijn schilderij 'De Tekenles' van Jan Steen was de beelddrager van de tentoonstelling. Het stuk is een fraai voorbeeld van de topwerken die zich in deze uitgebalanceerde collectie zeventiende-eeuwse schilderijen bevinden.

Nienhuis, totdat het door Rob Noortman in de Verenigde Staten werd gekocht.

Op de grote Jan Steen-tentoonstelling die eind vorig jaar/begin dit jaar in Amsterdam werd gehouden, was het stuk niet te zien. Wel werd daar een andere versie van hetzelfde onderwerp getoond, namelijk 'De Tekenles' uit het Getty-Museum. Dit werk is eveneens op paneel geschilderd, maar dan ongeveer twee keer zo groot. In een vergelijkbare opstelling zien wij dezelfde kunstenaar die de leerling aan een tafel bij het raam uitleg geeft. Het stuk in de Getty is alleen 'rijker' opgezet qua detaillering. Naast dezelfde schildersattributen als een gipsen beeld en maskers zien wij hier ook een geprepareerd linnen staan. Op de voorgrond is tevens een klein stilleven geschilderd met een luit, bijbel, schedel, een mand, lauwerkrans en dergelijke; het zijn attributen, die de kunstenaar ook als symbolen gebruikt in andere schilderijen, en die, zoals straks zal blijken, hier eveneens een symbolische betekenis hebben. Ook gunt de schilder ons een doorkijkje langs het tapijt naar een schilderij dat op de ezel staat.

De compositie van beide schilderijen met figuren bij een tafel, die onder het raam staat zien wij bij Jan Steen in ieder geval bij nog één ander schilderij terug. In de Narodni Galerie in Praag bevindt zich 'De Allegorie op het leven en de dood: de boekhouder van de

dood'. K. Braun, die het hele oeuvre van Steen heeft gecatalogiseerd, dateert dit paneeltje (46,5 x 42,5 cm) in de jaren 1662/63. Wij zien een boekhouder zittend aan een tafel onder het raam aan het werk, terwijl twee kinderen toekijken. Niet alleen qua compositie, maar ook qua uitvoering vertoont dit stuk veel overeenkomst met onze twee schilderijen.

SYMBOLIEK

Is de 'Tekenles' uit particulier bezit meer een 'natuurgetrouwe' weergave van het schildersatelier, het stuk uit Malibu is daarnaast ook vol van symboliek. Boven de kunstenaar en het meisje zweeft een amorfiguur wat op amoreuze toespeling kan duiden.

Andere symbolen zien wij in het genoemde stilleven op de voorgrond met de lauwerkrans naast de schedel, wat zonder twijfel verwijst naar het bekende gezegde 'ars longa, vita brevis (de kunst is lang het leven kort). Zo ook kan onder andere het beeldje van de os verwijzen naar Sint Lucas, de schutspatroon van het schildersgilde.

Daarnaast is ook de hele uitvoering van het Amerikaanse stuk veel rijker. Het meisje zit op een met rood fluweel beklede stoel en de tafel is afgedekt met een blauw kleed. Wordt in het 'particuliere' stuk de ruimte afgescheiden door een houten wand, in het ander stuk dient een tapijt dat doel.

Het stuk in het Getty-Museum kan - zo wordt uitvoerig uiteengezet in de catalogus die bij de tentoonstelling in het Rijksmuseum is verschenen - gezien worden als een 'Allegorie op de Schilderkunst', terwijl het andere stuk uitsluitend de tekenles weergeeft.

THADEUS STEEN?

Opvallend is het overigens dat de leerling een meisje is. Immers kennen wij slechts weinig vrouwelijke kunstenaars uit de zeventiende eeuw. Op het stuk uit particulier bezit zien wij een jongen afgebeeld die ook voorkomt op het schilderijtje dat 'De jonge tekenaar' weergeeft (in de Lakenhal, Leiden). Op het Leidse paneeltje, dat even groot is, zie wij deze zelfde jongen zittend aan een tafel tekenen. Een gipsen kopje staat op de hoek van de tafel. >>

1. Jan Steen, *De Tekenles*, paneel 24 x 20,5 cm, gesigneerd l.o., particuliere collectie

Jan Steen, *De Tekening*, paneel, 49,3 x 41 cm, gesigneerd l.o.,
collectie The J. Paul Getty Museum, Malibu

The theme of the artist at work in his studio is one often depicted throughout the ages. Jan Steen's 'The Drawing Lesson' however, adds an extra dimension, as here the artist is shown teaching a pupil. We see the painter, holding his palette, giving instructions to a boy who is copying a 'Virgin and Child' from a book. In this painting Steen wants to show much more than just the artist's studio. He also gives an impression of artistic education in his day. The boy, hardly older than fifteen, was apparently apprenticed to the master. In his studio he was taught the profession, first by copying examples from books, then by drawing from sculptures or plaster models. Several statues and plaster models are shown about the studio. This work, from a private collection, was not included in last year's large Jan Steen exhibition in Amsterdam. A different version of the same subject was exhibited: 'The Drawing Lesson' from the J. Paul Getty Museum. Also painted on panel, but twice the size of this one. In a comparable lay-out we are shown the same artist giving explanations to a pupil, a young woman this time, by the window. There is one other work by Steen with a similar composition, the 'Allegory of Life and Death', in the Narodni Galerie in Prague. K. Braun, who has catalogued Steen's complete oeuvre, has dated this panel 1662/63. Whereas the privately-owned 'Drawing Lesson' is a truthful depiction of a painter's studio, the work in Malibu is much more than that. The canvas is crammed with symbolism. A cupid suspended from the ceiling may be a hint at an amorous liaison. Other symbols are found in the still life in the foreground: a laurel crown and a skull, a reference to 'ars longa, vita brevis'. The American work is also the more richly furnished of the two. The girl is seated on a chair upholstered in red velvet and the table is covered by a blue cloth. A tapestry serves as a partition. This work may be regarded as an 'Allegory of Painting'. It is quite remarkable that the pupil is a girl as there were hardly any female artists in the 17th century. The pupil in the other work is a boy who also features in a painting called 'The young draughtsman', in the Lakenhal in Leiden. There the same boy is sitting at a table, drawing. It has been suggested that he is Steen's son Thadeus, born in 1651. However, in his thesis 'Jan Steen, painter of farce', Lyckle de Vries dated this work ca. 1650, which would make that theory invalid. K. Braun dated both works ca. 1665/1666; in that case the boy may indeed be Thadeus Steen. The teacher-artist in the two works is obviously the same person, but not Jan Steen himself. Whoever he may be, the artist is apparently reasonably successful financially, judging by his velvet morning coat and cap. Even if Steen did not depict himself, he did supply us with a fine view of his(?) studio. And in that respect this privately owned work certainly is a jewel in his crown. <<

Volgens Lyckle de Vries, die een proefschrift heeft gewijd aan 'Jan Steen, de kluchtschilder' zou dit werk te dateren zijn in Steen's Haagse periode, dat wil zeggen kort na 1650. In de catalogus van de tentoonstelling van het Mauritshuis werd gesuggereerd dat de afgebeelde jongen wellicht Steen's in 1651 geboren zoon Thadeus zou zijn. Als De Vries het bij het juiste eind heeft, kan dat dus niet kloppen. K. Braun dateert beide stukken ca 1665/1666. Dan zou deze hypothese wel op kunnen gaan.

In de catalogus van de tentoonstelling in het Rijksmuseum wordt geopperd dat het stuk Steen's Haarlemse atelier zou weergeven. Vooral nog lijkt de datering 1665/1666 het meest voor de hand liggend.

De lesgevende kunstenaar is op beide stukken zonder meer dezelfde figuur. Jan Steen heeft hier echter niet zichzelf geschilderd.

Wel lijkt de kunstenaar in ieder geval in financieel opzicht redelijk succesvol te zijn, getuige zijn luxueuze kamerjas en muts.

Jan Steen heeft zichzelf dan wel niet afgebeeld op beide schilderijen, wel heeft hij ons een fraai kijkje kunnen geven in zijn(?) atelier. Ons particuliere stuk is in dit opzicht een parel uit zijn kroon. <<

Geraadpleegde literatuur

K. Braun, *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Jan Steen*; Rotterdam 1980, nrs. 157, 255, 256 en 182.

B. Broos, e.a., *Uit de Schatkamer van de Verzamelaar. Hollandse Zeventiende-Eeuwse Schilderijen uit Nederlands Particulier Bezit*; Mauritshuis Den Haag 1995, p.62, 63.

Cat. *Jan Steen Schilder en Verteller*, Rijksmuseum Amsterdam 1996/1997, p.186-189.